

УДК 811.161.2: 81'374

П 16

Михайло ПАНОЧКО

ІВАН ФРАНКО ТА СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто теоретико-методичні напрацювання та особливості використання письменником правничих термінів у наукових розвідках і художніх творах. З'ясовано, що в працях Івана Франка зафіксовані юридичні терміни, які певною мірою відбивають стан тогочасного розвитку мови права в складі української лексики. Установлено, що вводячи до мовної канви своїх творів термінологічну лексику, Іван Франко значною мірою долучився до стабілізації і узаконення відповідних термінів у науковій мові.

Ключові слова: лексичний фонд мови, синонімія, терміносистема, українська юридична термінологія.

Постановка проблеми. Теоретичні та методичні засади термінотворення в українському мовознавстві ХІХ ст. закладалися Іваном Франком на ґрунті європейської лінгвістичної школи, з урахуванням надбань української філософської і мовознавчої думки. Письменник розумів творення термінологічних систем не як штучне надбання індивідів, а як продовження мовного процесу, що має тисячолітню традицію і генетично входить у глибину століть. Обмірковуючи шлях розвитку української літературної мови ХІХ ст., Іван Франко орієнтував термінотворчість на національні джерела, вимагав доброго знання історії мови, її генеалогії, функціональних меж, взаємодій з іншими мовами.

Необхідно відзначити, що місце Івана Франка в розвитку української термінології, серед усього й правничої, поза сумнівом, є особливим, бо письменник одним з перших почав розробляти питання творення, вживання й розвитку термінолексики, застосування новітніх методів дослідження терміносистеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність Івана Франка на ниві української термінології вже була предметом досліджень в українському мовознавстві та літературознавстві (студії З. Гузара [1], В. Ірещука [2], І. Кочан [4], Т. Панько [3], О. Пахльовської [5], О. Сербенської [6], Ю. Шевельова [10], Я. Яремка [11] та ін.). Науковці вивчили погляди Івана Франка на становлення української терміносистеми; описали суспільно-політичну термінологію в лінгвістичній концепції Івана Франка; дослідили творчість письменника як модель культурно-національної стратегії; охарактеризували впливи поетичної

творчості Івана Франка на розвиток лексики української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Однак особливості термінологічної практики Івана Франка та її вплив на становлення галицької правничої термінології все ще потребує детального розгляду та вивчення.

Мета статті – дослідити теоретико-методичні напрацювання та особливості використання Іваном Франком правничих термінів у наукових розвідках і художніх творах. Для реалізації мети потрібно звернути увагу на умови функціонування галицької правничої термінології цього періоду, застосувати описовий метод, що реалізується через прийоми лінгвістичного спостереження та лексикологічного зіставлення.

Виклад основного матеріалу. Коло інтересів Івана Франка було дуже широким. Відомо, що письменник уже після закінчення студій на філософському факультеті часто приходив на засідання «Кружка правників» у Львівському університеті, цікавився питанням кримінального та міжнародного права і особливо питаннями звичаєвого права, яке яскраво відбиває народний світогляд.

Іван Франко співпрацював з періодичними виданнями галицьких юристів. У першому номері «Часопису правничої і економічної» за 1900 р. він опублікував свою працю «Грималівський ключ в р. 1800», у якій показав суспільно-політичний стан населення і його економічні відносини в Грималівському окрузі з кінця XVIII – початку XIX ст. Іван Франко також був автором багатьох інших наукових праць з юридично-економічної та політичної галузі (наприклад: «Галицька індемнізація», «Що таке громада і чим би вона повинна бути?», «Що то була панщина?» та ін.). Засвідчено в наукових розвідках і правничу термінологію: *акти насильства* (т. 44, кн. 2, с. 563), *арешт* (т. 44, кн. 2, с. 603), *арештувати* (т. 44, кн. 2, с. 603), *декрет* (т. 44, кн. 2, с. 607), *довголітня тюрма* (т. 44, кн. 1, с. 93), *жалоба* (т. 44, кн. 2, с. 603), *закони індемнізаційні* (т. 44, кн. 1, с. 88), *законодавство* (т. 44, кн. 1, с. 93), *згода* (т. 44, кн. 1, с. 89), *карати на тілі* (т. 44, кн. 2, с. 500), *карати смертю* (т. 44, кн. 2, с. 497), *окружний комісар* (т. 44, кн. 1, с. 92), *патенти екзекуційні* (т. 44, кн. 1, с. 100), *перегляд справ* (т. 44, кн. 1, с. 100), *переслухання* (т. 44, кн. 2, с. 603), *платити кару* (т. 44, кн. 2, с. 497), *права* (т. 44, кн. 1, с. 89), *правна повносильність* (т. 44, кн. 1, с. 104), *правники* (т. 44, кн. 1, с. 113), *право натуральне* (т. 44, кн. 1, с. 498), *прписи поліційні* (т. 44, кн. 1, с. 91), *присягати* (т. 44, кн. 2, с. 497), *присяжні* (т. 44, кн. 2, с. 608), *процеси* (т. 44, кн. 1, с. 91), *резолуція* (т. 44, кн. 2, с. 606), *свідчити* (т. 44, кн. 2, с. 497), *скарги* (т. 44, кн. 1, с. 91), *стягнення* (т. 44, кн. 1, с. 87), *суди повітові* (т. 44, кн. 2, с. 500), *судівництво* (т. 44, кн. 2, с. 495), *тортури* (т. 44, кн. 2, с. 497), *угода* (т. 44, кн. 1, с. 87), *юридичне правило* (т. 44, кн. 1, с. 113), *юрисдикція домініальна* (т. 44, кн. 1, с. 91), *юрисдикція карна й цивільна* (т. 44, кн. 1, с. 91) тощо.

Предметом зацікавлення Івана Франка стали й особливості функціонування сільських судів у Галичині, застосування ними українського звичаєвого права. Зокрема, варто згадати статтю І. Франка про громадський суд у селі Доб-

рівлянах Дрогобицького повіту, у якій описано 8 категорій справ, що розглядаються громадським судом за: 1) образу словом або вчинком; 2) польові шкоди; 3) порушення приватної власності; 4) зневагу громадської управи; 5) поліційні злочини; 6) аморальність; 7) порушення громадської власності; 8) чари і ворожіння. Досліджуючи звичаєве право згаданого села, І. Франко у невеликій розвідці широко використав українську правничу термінологію: *арешт* (т. 44, кн. 1, с. 499), *громадська управа* (т. 44, кн. 1, с. 498), *громадський суд* (т. 44, кн. 1, с. 498), *грошовий штраф* (т. 44, кн. 1, с. 499), *закон* (т. 44, кн. 1, с. 498), *законодавство* (т. 44, кн. 1, с. 499), *засуджений* (т. 44, кн. 1, с. 499), *звичаєве право* (т. 44, кн. 1, с. 498), *карна книга* (т. 44, кн. 1, с. 498), *кодекс* (т. 44, кн. 1, с. 499), *кримінальні суди* (т. 44, кн. 1, с. 499), *офіційний суд* (т. 44, кн. 1, с. 499), *селянський суд* (т. 44, кн. 1, с. 499), *список справ і злочинів* (т. 44, кн. 1, с. 498), *судовий розгляд* (т. 44, кн. 1, с. 499), *формула вироків* (т. 44, кн. 1, с. 498), *цивільні суди* (т. 44, кн. 1, с. 499), *юрисдикція* (т. 44, кн. 1, с. 498).

Крім наукових розвідок на правово-економічні теми, І. Франко написав низку художніх творів, у яких порушуються питання права, наприклад: «Ліси і пасовиська», «На дні», «Панталаха», «Перехресні стежки» та інші. У них зафіксовано багато юридичних термінів, які певною мірою відбивають стан тогочасного розвитку цього пласту в складі української лексики. Уводячи в мовну канву своїх творів термінологічну лексику, І. Франко немало спричинився до стабілізації того чи іншого терміна, узаконення його в науковій мові.

Загалом теоретичні та методологічні погляди Івана Франка на правничу термінологію можна звести до таких загальних положень, що сформували парадигму науковця:

1) синтез галицького (західного) і наддніпрянського (східного) варіантів української мови, що мав посприяти єдності та одноцільності української суспільно-політичної та правничої терміносистем;

2) синтез «народної традиції слововжитку і книжної, опертої на всебічне розширення концептуальної (поняттєвої) картини світу шляхом її неологізації, зокрема через розширення як «канонічних», відносно усталених терміносистем (літературознавства, мовознавства, історії, правознавства), так і «неканонічних», нових терміносистем (психології, політекономії, філософії та ін.);

3) новаторське використання в художній тканині творів «непоетичних» елементів (термінів) як засобу інтелектуалізації української поетичної мови, вияву її когнітивного потенціалу;

4) потужна перекладацька діяльність як органічний компонент Франкової програми європеїзації української культури, архаїчно-етнографічний характер якої потребував наснаження європейськими культурними імпульсами» [11, 400].

Говорячи про феномен Франкової мови, також варто підкреслити великий внесок письменника у розвиток тогочасного мовно-літературного стандарту, збагачення лексичного фонду мови: «Адже проза І. Франка 1890 – 1900-их років характеризується розширенням лексичних засобів, очищенням мови від

вузьких діалектизмів. У побудові діалогів між дійовими особами своїх творів І. Франко послуговується широковживаною в тодішніх освічених колах Галичини професійно-виробничою, абстрактною і науковою лексикою іншомовного походження» [7, 63].

Зеновія Франко наводить перелік уживаних І. Франком слів, серед яких значну частку становлять правничі терміни: *«авансувати, ад'юнкт, акустика, амбагада, асистенція, гонораціор, девестація, дефравдація, дефініція, евфемізм, едукація, екзекуція, інструктор, інтерциза, інтерлокутор, канцеліст, конверсація, мандатор, пленіпотент, пропінатор, реституція, сервітут, сконфронтовання, толерувати, фундація, ферлядунок та ін. Ця професійна лексика активно використовується для типізації мови персонажів – представників освічених верств»* [7, 63].

Важливим джерелом тодішньої галицької юридичної термінології є і твір «Перехресні стежки» Івана Франка – «повість на карному ґрунті». У тексті твору фіксуємо численні правничі терміни, які використано для показу особливостей життя галицьких правників ХІХ ст. Авторський текст – це не тільки мова протоколів та судових ухвал, а й численні діалектизми на позначення злочинів та покарань, судових процесів та установ юстиції. Своєрідність твору у послуговуванні особливим юридичним жаргоном, багатою фразеологією тощо. Правничу лексику в «Перехресних стежках» можна умовно поділити на такі тематичні групи:

1) назви судових установ: *канцелярія* (т. 20, с. 188), *карний суд* (т. 20, с. 173), *кримінальний суд* (т. 20, с. 217), *міністерство справедливості* (т. 20, с. 329), *округ вищого суду* (т. 20, с. 262), *повітовий суд* (т. 20, с. 262), *президія суду* (т. 20, с. 329), *прокураторія* (т. 20, с. 329), *регістратура* (т. 20, с. 175), *трибунал* (т. 20, с. 173) тощо;

2) назви судових посад: *ад'юнкт* (т. 20, с. 181), *адвокат* (т. 20, с. 173), *адукат* (т. 20, с. 269), *віце-президент суду* (т. 20, с. 187), *вотант* (т. 20, с. 309), *канцеліст при суді* (т. 20, с. 175), *кат* (т. 20, с. 181), *комісар* (т. 20, с. 354), *конципієнт* (т. 20, с. 278), *маніпулянт при суді* (т. 20, с. 204), *меценас* (т. 20, с. 173), *надпрокуратор* (т. 20, с. 181), *нотар* (т. 20, с. 188), *оборонець* (т. 20, с. 221), *ординанс* (т. 20, с. 311), *офіціал* (т. 20, с. 175), *писар* (т. 20, с. 217), *правник* (т. 20, с. 204), *практикант* (т. 20, с. 309), *президент суду* (т. 20, с. 187), *прокуратор* (т. 20, с. 188), *протоколянт* (т. 20, с. 307), *радник* (т. 20, с. 308), *радія* (т. 20, с. 182), *секвестратор* (т. 20, с. 340), *совітник* (т. 20, с. 181), *суддя* (т. 20, с. 262), *судовик* (т. 20, с. 204), *судові совітники* (т. 20, с. 187), *урядник* (т. 20, с. 188), *юриста* (т. 20, с. 267) та ін.;

3) назви судових процесів та учасників судового процесу: *арештування* (т. 20, с. 451), *карна розправа* (т. 20, с. 173), *карні справи* (т. 20, с. 180), *лава оскаржених* (т. 20, с. 338), *оскарження* (т. 20, с. 458), *переслух* (т. 20, с. 316), *присуд* (т. 20, с. 318), *справоздання* (т. 20, с. 329), *судівництво* (т. 20, с. 319), *терміни* (т. 20, с. 284), *цивільний процес* (т. 20, с. 173) та ін.;

4) назви на позначення злочинів, злочинців та покарань: *вбійство* (т. 20, с. 453), *дефравдація* (т. 20, с. 188), *донос* (т. 20, с. 396), *касові непорядки* (т. 20, с. 217), *крадіж* (т. 20, с. 278), *лихвар* (т. 20, с. 188), *мордування* (т. 20, с. 452), *образ* *честі* (т. 20, с. 310), *ошуканець* (т. 20, с. 324), *підозріння* (т. 20, с. 449), *рабунок* (т. 20, с. 452), *самовбійство* (т. 20, с. 457), *тяжке ушкодження тіла* (т. 20, с. 337), *фальшовані векслі* (т. 20, с. 189), *фальшування документів* (т. 20, с. 188), *хабарник* (т. 20, с. 181), *шахрайство* (т. 20, с. 328) та ін.;

5) назви юридичних актів, документів та частин промови: *кваліфікаційний лист* (т. 20, с. 204), *номінаційний декрет* (т. 20, с. 203), *параграфи* (т. 20, с. 240), *подання* (т. 20, с. 215), *протокол* (т. 20, с. 314), *рапорт* (т. 20, с. 262), *резолуція* (т. 20, с. 329), *резюме* (т. 20, с. 197), *рекурс* (т. 20, с. 312), *реляція* (т. 20, с. 281), *репліка* (т. 20, с. 312), *свідоцтво* (т. 20, с. 316), *скарга* (т. 20, с. 335), *ухвала* (т. 20, с. 448) та ін.;

6) назви загальних юридичних понять: *агітація* (т. 20, с. 333), *адміністрація* (т. 20, с. 188), *асекурація* (т. 20, с. 262), *голосування* (т. 20, с. 371), *депутація* (т. 20, с. 347), *екзекуція* (т. 20, с. 366), *збори* (т. 20, с. 330), *конверсія* (т. 20, с. 297), *конституція* (т. 20, с. 371), *ліцитація* (т. 20, с. 281), *невинність* (т. 20, с. 330), *політика* (т. 20, с. 370), *посада* (т. 20, с. 458), *санація* (т. 20, с. 296), *факт* (т. 20, с. 445) та ін.;

7) терміни, пов'язані з діями в сфері судочинства: *арештувати* (т. 20, с. 449), *бунтувати* (т. 20, с. 269), *замкнути* (т. 20, с. 354), *зденунціювати* (т. 20, с. 278), *здати справоздання* (т. 20, с. 329), *зліцитувати* (т. 20, с. 248), *зреферувати* (т. 20, с. 280), *практикувати* (т. 20, с. 180), *прикривати* (т. 20, с. 319), *провадити (розправу)* (т. 20, с. 181) тощо.

Висновки. У творчості І. Франка знаходимо досить розгалужену терміносистему, яка свідчить про розвиненість правничої лексики на галицьких теренах. Фіксуємо і такі лексеми, що означають поняття, для яких у ХХ ст. сучасна українська літературна мова знайшла дещо інші назви (можливо, не завжди виправдані): *оскаржений* (обвинувачений), *справоздання* (у значенні «звіт»), *свідоцтво* (свідчення) та ін. Однак беззаперечним є те, що саме повість І. Франка «Перехресні стежки» згодом стане одним із джерел академічного правничого словника за ред. А. Кримського 1926 р.

Отже, особливості використання письменником правничих термінів можна звести до таких постулатів: 1) Іван Франко широко застосовував ту юридичну лексику, яка жила в устах народу; 2) правничі термінологічна лексика, уживана Іваном Франком, в основі своїй загальнонародна. Багато таких лексем та словосполучень узаконилися в ролі терміна в мові сучасної української юриспруденції, наприклад: *закон*, *засуджений*, *злочин*, *свідок*, *свідчити*, *справа*, *сторона* та ін.; 3) письменник не цурався чужомовних запозичень та інтернаціоналізмів, коли вони не суперечили національному, а збагачували й удосконалювали українську правничу термінологію.

Для Франка-науковця і популяризатора термінології першим та основним критерієм правничого терміна є його зручність, придатність у функціонуван-

нні. Загалом до юридичної терміносистеми автор підходив як «до результату діяння людської свідомості і з урахуванням того, що одні й ті самі явища індивід може трактувати по-різному, отже, неоднозначно класифікувати їх» [4, 16]. А методологічним кредо письменника було підбирати й творити такі правничі терміни, які б концентрували увагу читача (слухача) «на головній течії аргументації» [9, 47]. Це, безсумнівно, сприяло витворенню, унормуванню та використанню наукової термінології, серед усього й правничої.

Література

1. Гузар З. Вступ до франкознавства / Зенон Гузар. – Дрогобич : ДДПУ ім. Івана Франка, 2008. – 358 с.
2. Грещук В. Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. / Василь Грещук // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : [матеріали Міжнародної наукової конференції]. – Львів : Світ, 1998. – С. 686–690.
3. Панько Т. Суспільно-політичний термін у лінгвістичній концепції Івана Франка / Таміла Панько // Іван Франко і питання мовознавства : Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : Вища шк., 1983. – Вип. 13. – С. 21–26.
4. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підруч.] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
5. Пахльовська О. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії / Оксана Пахльовська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : [матеріали Міжнародної наукової конференції]. – Львів : Світ, 1998. – С. 19–31.
6. Сербенська О. Юридична термінологія в мові творів Івана Франка : [тези допов. сьомої щорічної наук. сесії, присв. вивч. творчості І. Франка] / Олександра Сербенська. – Львів, 1962. – С. 38–39.
7. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття. Ч. 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Л. О. Ткач. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 704 с.
8. Франко З. Боротьба за українську мову в дожовтневий період / Зеновія Франко // Мовознавство. – 1990. – № 6. – С. 11–16.
9. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 45–119.
10. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – К. : КМ Академія, 2003. – 160 с.
11. Яремко Я. Іван Франко як основоположник синтетичного підходу розбудови української літературної мови / Ярослав Яремко // Мовознавчі студії. Вип. 3 : Діалект у лінгвокультурологічному просторі (За матеріалами Міжнародної наукової конференції на пошану 100-річчя від дня народження професора Гаврила Шила). – Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 392–400.

References

1. Huzar Z. Vstup do frankoznavstva / Zenon Huzar. – Drohobych : DDPU im. Ivana Franka, 2008. – 358 s.
2. Greshchuk V. Poetychna tvorchist Ivana Franka i rozvytok leksyky ukrainskoi literaturnoi movy kintsia XIX – pochatku XX st. / Vasyl Greshchuk // Ivan Franko – pys-

mennyk, myslytel, hromadianyn : [materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii]. – Lviv : Svit, 1998. – S. 686–690.

3. Panko T. Suspilno-politychnyi termin u linhvistychnii kontseptsii Ivana Franka / Tamila Panko // Ivan Franko i pytannia movoznavstva : Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna. – Lviv : Vyshcha shk., 1983. – Vyp. 13. – S. 21–26.

4. Panko T. I. Ukrainske terminoznavstvo : [pidruch.] / T. I. Panko, I. M. Kochan, H. P. Matsiuk. – Lviv : Svit, 1994. – 216 s.

5. Pakhlovska O. Tvorchist Ivana Franka yak model kulturno-natsionalnoi stratehii / Oksana Pakhlovska // Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn : [materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii]. – Lviv : Svit, 1998. – S. 19–31.

6. Serbenska O. Yurydychna terminolohiia v movi tvoriv Ivana Franka : [tezy dopov. somoi shchorichnoi nauk. sesii, prysv. vyvch. tvorchosti I. Franka] / Oleksandra Serbenska. – Lviv, 1962. – S. 38–39.

7. Tkach L. O. Ukrainska literaturna mova na Bukovyni v kintsii XIX – na pochatku XX stolittia. Ch. 2 : Dzherela i sotsiokulturni chynnyky rozvytku / L. O. Tkach. – Chernivtsi : Knyhy – XXI, 2007. – 704 s.

8. Franko Z. Borotba za ukrainsku movu v dozhovtnevui period / Zenoviia Franko // Movoznavstvo. – 1990. – № 6. – S. 11–16.

9. Franko I. Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti / Ivan Franko // Franko I. Zibrannia tvoriv : u 50-ty t. / I. Franko. – K. : Nauk. dumka, 1981. – T. 31. – S. 45–119.

10. Shevelov Yu. Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy / Yurii Shevelov. – K. : KM Akademiia, 2003. – 160 s.

11. Yaremko Ia. Ivan Franko yak osnovopolozhnyk syntetychnoho pidkhotu rozbudovy ukrainskoi literaturnoi movy / Yaroslav Yaremko // Movoznavchi studii. Vyp. 3 : Dialekt u linhvokulturolohichnomu prostori (Za materialamy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii na poshanu 100-richchia vid dnia narodzhennia profesora Havryla Shyla). – Drohobych : Shvydkodruk, 2010. – S. 392–400.

Джерела фактичного матеріалу

Фр. – Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Nauk. dumka, 1976–1986.

Паночко Михаил. Иван Франко и становление украинской юридической терминологии. В статье рассмотрены теоретико-методические разработки и особенности использования писателем юридических терминов в научных разведках и художественных произведениях. Выяснено, что в трудах Ивана Франко зафиксированы юридические термины, которые в определенной степени отражают состояние тогдашнего развития языка права в составе украинской лексики. Установлено, что вводя в языковую канву своих произведений терминологическую лексику, Иван Франко в значительной мере приобщился к стабилизации и узакониванию соответствующих терминов в научном языке.

Ключевые слова: лексический фонд языка, синонимия, терминосистема, украинская юридическая терминология.

Panochko Mykhailo. Ivan Franko and formation of Ukrainian juridical terminology. *The article researches theoretical and methodical basis and peculiarities of using juridical terms in author's scientific investigations and works of art. A lot of juridical terms of that period show the state of language of law development as a part of Ukrainian lexicology, are recorded in Ivan Franko's works. Using terminological vocabulary in his works, Ivan Franko contributed a lot into the stabilization and legalization of appropriate terms in the scientific style of language.*

Key words: *lexical storage, synonymy, the system of terminology, the Ukrainian juridical terminology.*